بررسی ابعاد حضور اجتماعی زن از دیدگاه شهید آیت‌الله خامنه‌ای مدظله

فهیمه مؤذن[1]

چکیده

مسئله حضور اجتماعی زن همواره از موضوعات مهم و قابل‌بحث در جوامع مختلف بوده و جایگاه و حدود آن در نظام فکری و اجتماعی اسلام مورد توجه اندیشمندان قرار گرفته است. پژوهش حاضر با هدف تبیین و تحلیل ابعاد حضور اجتماعی زن از دیدگاه شهید آیت‌الله خامنه‌ای انجام شده است. این پژوهش با بهره‌گیری از روش توصیفی ـ تحلیلی و با استناد به بیانات رهبر شهید انقلاب، به بررسی جایگاه و مسئولیت اجتماعی زن در منظومه اندیشه اسلامی می‌پردازد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در نگاه رهبر شهید انقلاب ـ که بر مبانی و آموزه‌های اصیل اسلامی استوار است ـ زن و مرد از حیث حقیقت انسانی، کرامت ذاتی و امکان رشد و تعالی معنوی از جایگاهی برابر برخوردارند و مسئولیت‌های اجتماعی به‌عنوان تکلیفی مشترک برای هر دو تعریف می‌شود. بر این اساس، حضور اجتماعی زن نه‌تنها امری مجاز، بلکه ضرورتی اجتماعی و دینی تلقی می‌گردد که می‌تواند در دو سطح مستقیم و غیرمستقیم در عرصه‌های مختلف اجتماعی تحقق یابد. تأکید اساسی در این دیدگاه آن است که این حضور اجتماعی باید در چارچوب حفظ کرامت انسانی، رعایت حدود و موازین شرعی و صیانت از استحکام نهاد خانواده صورت گیرد؛ به‌گونه‌ای که ایفای نقش‌های اجتماعی زنان به تضعیف کارکردهای خانوادگی منجر نشود. بر اساس نتایج پژوهش، زن متعالی در این منظومه فکری، زنی است که بتواند میان مسئولیت‌های فردی، خانوادگی و اجتماعی خود توازن برقرار سازد و در مسیر پیشرفت و تعالی جامعه اسلامی نقش‌آفرینی مؤثر داشته باشد. در مجموع، دیدگاه مورد بررسی الگویی متوازن از حضور اجتماعی زن ارائه می‌دهد که در آن، ضمن تأکید بر کرامت انسانی و مسئولیت اجتماعی زنان، بر جایگاه بنیادین خانواده در سامان‌بخشی این حضور نیز تأکید می‌شود.

واژگان کلیدی: حضور اجتماعی زن، وظیفه اجتماعی، نقش زن در جامعه، وظایف خانوادگی زن، دیدگاه امام شهید، شهید آیت‌الله خامنه‌ای.

---

۱. دانش‌آموخته سطح ۳ فقه و اصول جامعة الزهراء، مدرس حوزه و دانشگاه. moazzenf114@gmail.com

مقدمه

زن بـه عنـوان نیمی از پیکره اجتماع، عنصری اثرگذار و اساسـی در حرکت جامعه اسـت. بدیهـی اسـت اگر این عنصـر موقعیت و جایگاه خود را به درسـتی در حیطـه جامعه خویش بیابد، نقش‌آفرینی او به مراتب مؤثرتر و متعالی‌تر خواهد بود. در هر جامعه‌ای اثرگذاری زنان در اجتماع به عنوان یک مسئله مهم مورد بحث واقع می‌شود، اما بی‌شک نگرش پیشوایان جوامـع بـه زنان نقش مهمـی در عمق این اثرگذاری و قوت‌بخشـی بـه آن دارد. در جامعه ما کـه با حاکمیت مبانی اسـلامی اداره می‌شـود، نگـرش امامین انقلاب به عنـوان پایه‌گذار این حکومت اهمیت مضاعف می‌یابد. این دیدگاه ژرف که جامع‌ترین برداشت‌ها را از اسلام دارد، باید به درستی شناخته شود تا خط فکری انقلاب اسلامی و مسیر متعالی آن برای همگان به بهترین شکل روشن شود. از مهم‌ترین ابعاد اثرگذاری زنان، نقش اجتماعی آنان است که در این زمینه جهت‌دهی امامین انقلاب موجب تعالی‌بخشی بانوان در عرصه‌های مختلف شده است. جامعه اسلامی ما از ابتدای انقلاب تاکنون شاهد صحنه‌های مختلف حضور زنان در عرصه اجتماع بوده اسـت تا جایی که امام خمینی رحمه‌الله اسـاس شـکل‌گیری انقلاب اسلامی را مرهـون حضـور مؤثر و وظیفه‌مدارانه زنان در صحنه اجتماع می‌دانند(موسـوی خمینی، ۱۳۷۴، ص۱۷۴). با توجه به اهمیت وجود زنان در حیطه اجتماع، این پژوهش در صدد پاسخ به این سـؤالات اسـت که اولاً نقش‌آفرینی زن در جامعه طبق چه مبنایی ضروری دانسـته می‌شود؟ ثانیاً این نقش‌آفرینی به چه شکل‌هایی تحقق می‌یابد و چارچوب آن چگونه تعریف می‌شود؟

در مبحث حضور اجتماعی زن از دیدگاه رهبر شهید انقلاب رحمه‌الله، پژوهش‌ها و فعالیت‌های علمی چندانی صورت نگرفته اسـت. در بین معدود مواردی که به این موضوع پرداخته‌اند، می‌تـوان بـه مقالـه «نقش خانوادگـی و اجتماعی زن از دیدگاه فمینیسـیت‌ها و اندیشـه‌های قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای» به قلم عامری و شریفی(۱۴۰۰) اشاره کرد که به تحقیر نقش خانوادگی زنان در جوامع غربی پرداخته و با تکیه بر نظریات رهبر انقلاب، آن را نقد کرده است. همچنین مقاله «واکاوی نقش اجتماعی زن از منظر آیت‌الله خامنه‌ای» از لولاآور و شاهمرادی(۱۳۹۳)، مواضـع و نگـرش رهبـر شـهید انقـلاب در بـاب فعالیـت بانـوان در زمینه‌هـای مختلـف امـور

اجتماعی از جمله ورزش، سیاست، اشتغال و... را مطرح نموده و در نهایت وجوه تمایز و تشابه نگرش ایشان با نظریه‌های غربی و متفکرین اسلامی را بیان کرده است. در مقاله «بررسی نقش و رسالت زن در خانواده از منظومه فکری رهبر معظم انقلاب» به قلم هاشمی باغی و جنتی(۱۴۰۳) نیز جایگاه و اهمیت نقش زنان در حیطه خانواده بیان شده و اثرگذاری اجتماعی آنان از همین منظر مورد توجه قرار گرفته است. همچنین در مقاله «نقش بانوان در استحکام درونی نظام از دیدگاه مقام معظم رهبری» اثر شایگان و مؤمنی‌راد(۱۳۹۷)، جایگاه‌های مختلف اثرگذاری بانوان در استحکام نظام تبیین شده و ضمن اشاره به نقش غیرمستقیم زنان همچون تربیت نسل انقلابی، تشویق همسر به دفاع از انقلاب، مصرف کالاهای ایرانی و...، انواع نقش‌آفرینی زن در جامعه مورد بحث قرار گرفته است.

پژوهش حاضر با بررسی دقیق اندیشه شهید آیت‌الله خامنه‌ای﵀ در حیطه جایگاه زن، این موضوع را از دیدگاه ایشان تبیین و تحلیل کرده و به موارد قرآنی و روایی مورد اشاره در کلام ایشان به عنوان پشتوانه مبنایی استناد نموده است. همچنین بر خلاف پژوهش‌های مذکور که به دنبال اثبات جواز حضور اجتماعی زن هستند و اغلب جنبه حضور فیزیکی زن را مورد توجه قرار داده‌اند، این نوشتار در صدد اثبات لزوم این نقش‌آفرینی برای زنان در کنار سایر وظایف بوده و جنبه‌های مختلف حضور اجتماعی زن را تبیین کرده است.

مبانی اسلامی دیدگاه شهید آیت‌الله خامنه‌ای﵀ در موضوع زن

مسئله زن به عنوان یک موضوع مهم در اکثر جوامع از جمله کشورهای غربی مورد بررسی قرار گرفته و در نظریه‌پردازی‌های فمینیستی نیز از همان ابتدا به عنوان یک مسئله محوری و مبنایی مورد توجه بوده است؛ به‌طوری که فمینیست‌های لیبرال با تأکید بر برابری زن و مرد، تفاوت‌های دو جنس را ساختگی دانسته‌اند. فمینیست‌ها با انکار تفاوت‌های طبیعی بین زن و مرد و به تبع آن اثبات برابری ذاتی آن‌ها می‌کوشند، لزوم برابری حقوقی زن و مرد را ثابت کنند(رودگر، ۱۳۸۸، ص۲۰۸). همچنین در برخی نگرش‌های فمینیستی نیز زن موجود برتر دانسته و جامعه آرمانی، یک جامعه با خصوصیات اصیل و حقیقی زنانه معرفی شده است(همان، ص۸۷).

در مقابل این نگرش، دیدگاه‌های بسیاری در تحقیر زن وجود دارد؛ چنانکه در برخی مکاتب برخی دانشمندان، زن را در مرتبه انسانی همتای مرد نمی‌دانند و حتی پلیدتر از حیوانات تلقی می‌کنند. به عقیده ارسطو طبیعت آنجا که از آفریدن مرد ناتوان است، زن را می‌آفریند(زیبایی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۰، ص۵۳). شهید مطهری در این‌باره می‌نویسد: «چه لزومی دارد که تفاوت‌های زن و مرد را به حساب ناقص بودن یکی و کامل‌تر بودن دیگری بگذاریم که مجبور باشیم گاهی طرف مرد را بگیریم و گاهی طرف زن را... تفاوت‌های زن و مرد تناسب است، نه نقص و کمال. قانون خلقت خواسته است با این تفاوت‌ها تناسب بیشتری میان زن و مرد که قطعاً برای زندگی مشترک ساخته شده‌اند، به وجود آورد»(مطهری، ۱۳۷۸، ص۱۶۰ و ۱۶۱).

در مقابل این دو نگرش رهبر شهید انقلاب ﷺ دیدگاه متعادلی را بر مبنای اسلام ارائه می‌کند که الگوی سوم زن را نشان می‌دهد. ایشان نظر اسلام به دو جنس را از دو منظر «اصل انسانیت» و «عوارض و لواحق (جسمانیت)» مورد ملاحظه قرار داده است(بانکی‌پورفرد، ۱۳۹۸، ج۴، ص۲۱۲)، نگاه اسلام به جنسیت را یک نگاه درجه دو عنوان می‌کنند و چنین بیان می‌دارند: «نگاه اول و درجه یک، حیث انسانیت است که در آن جنسیت اصلاً نقشی ندارد»(همان، ص۱۸۰).

در این دیگاه مسئله جنسیت، امری ثانوی و عارضی است که در کارکردهای زندگی معنا پیدا می‌کند و در سیر اصلی زندگی بشر هیچ تأثیری ندارد. بر همین اساس در اسلام همه مقامات معنوی و درجات انسانی، بین زن و مرد بالسویه تقسیم شده است(کربلایی‌نظر، ۱۳۹۸، ص۱۴۶)؛ چنانکه در آیه ۳۵ سوره مبارکه احزاب آمده است: ﴿إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ...﴾. در تفسیر این آیه شریفه نیز بیان شده است که تفاوت میان زن و مرد در جسم است. روح، زن و مرد ندارد و جنسیت در آن معنا پیدا نمی‌کند. تمام کمالات بشری مربوط به روح است و ارتباطی با جسم ندارد. از این‌رو همه کمالاتی که در این آیه آمده است، به صورت یکسان میان مرد و زن مطرح شده است(قرائتی، ۱۳۸۷، ج۷، ص۳۶۵).

رهبر شهید انقلاب ﷺ زن بودن را برای زن یک ارزش والا می‌دانست و ارزشمندی تشبه زنان را به مردان صراحتاً نفی می‌کرد و با ردّ تشابه جنسیتی برای زن و مرد، به نقش و جایگاه و طبیعتی متفاوت قائل بود که باید در قالب جنسیت، مقصودی که از وضعیت خاص آن‌ها در آفرینش حکیمانه الهی مورد نظر بوده است؛ برآورده شود(بیانات در دیدار بانوان نخبه، ۱۳۸۶/۰۴/۱۳). بنابراین طبق این دیدگاه جنس مطرح نیست؛ بلکه تعالی بشری و اخلاق بشری و نیز بروز استعدادها و انجام وظایفی که به هر کسی یا هر جنسی متوجه است، مطرح است(کربلایی‌نظر، ۱۳۹۸، ص۲۱۰)؛ از این‌رو چیزی به نام «موجود درجه دو» وجود ندارد و زن و مرد دو حصه پیکره بشر و دو بخش وجود بشری هستند و از نظر جنبه بشری و جنبه الهی هیچ تفاوتی با یکدیگر ندارند(همان، ص۱۴۷)؛ چنانکه در سوره مبارکه نحل آمده است: ﴿مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيَاةً طَيِّبَةً﴾(نحل: ۹۷)؛ «هر کس از مرد و زن عمل صالحی انجام دهد، در حالی که مؤمن است؛ او را به حیات طیبه زنده می‌داریم». بنابراین زن و مرد در جایگاه خود می‌توانند به درجه کمال انسانی و حیات طیبه نایل آیند.

از نگاه رهبر شهید انقلاب ﷺ زن همچون مرد از حقوق و وظایفی برخوردار است که حاکی از تعادل در نوع قرارگیری دو جنس در کنار هم است؛ چنانکه می‌فرمود: «در اسلام آنچه که مطرح است، عبارت است از تعادل؛ یعنی رعایت عدالت محض میان افراد بشر از جمله میان جنس زن و جنس مرد. برابری در حقوق مطرح است، اما در جایی ممکن است احکام زن با احکام مرد متفاوت باشد»(بیانات در دیدار جمعی از زنان، ۱۳۷۶/۰۷/۳۰). آیه شریفه نیز مؤید همین کلام است که می‌فرماید: ﴿لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ﴾(نساء: ۳۲)؛«برای مردان از آنچه کسب کرده‌اند، بهره‌ای است و برای زنان نیز از آنچه کسب کرده‌اند، بهره‌ای است». همچنین در جای دیگر آمده است: ﴿وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾(بقره: ۲۲۸)؛«برای زنان حقوق شایسته‌ای بر عهده مردان است؛ مانند حقوقی که برای مردان بر عهده آنان است». از این‌رو تفاوت در حقوق و تکالیف زن و مرد، هرگز جایگاه انسانی زن را پایین‌تر از مرد نمی‌آورد و امتیاز و ترجیح حقوقی برای مردان نسبت به زنان قائل نمی‌شود(مطهری، ۱۳۷۸، ص۱۱۵).

با دقت در آنچه مطرح شد، روشن می‌شود که نگرش رهبر شهید انقلاب ﷺ به زن نگاهی انسانی فارغ از جنسیت است که بر مبنای آن تمام افراد اعم از زن و مرد در وجود حقوق و وظایف انسانی مشترکند. در این نگاه زن و مرد هیچ خصوصیّت و تفاوتی ندارند و تساوی زن و مرد در این موضوع، جزو مسلمات اسلام است(بیانات در دیدار اقشار مختلف بانوان، ۱۴۰۱/۱۰/۱۴)؛ چنانکه آیه شریفه ۱۹۵ سوره آل‌عمران بر این امر تأکید می‌کند و می‌فرماید: ﴿أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى﴾؛ «یقیناً من عمل هیچ عمل‌کننده‌ای از شما را زن یا مرد تباه نمی‌کنم». این، بدان معناست که زن و مرد از نظر ارزش‌گذاری انسانی و اسلامی هیچ تفاوتی با یکدیگر ندارند(همان).

نقش اجتماعی زن

انسان در دو حیطه فردی و اجتماعی مسئولیت‌هایی دارد که هر یک در جای خود دارای اهمیت است. وظایف فردی مربوط به شخص با قطع‌نظر از روابط اجتماعی است. وظایف اجتماعی نیز مواردی است که انسان در تعامل و ارتباط با اطرافیان و در قبال جامعه خویش بر عهده دارد. رهبر شهید انقلاب ﷺ با اشاره به این نکته که وظایف اجتماعی بر عهده همه است و هیچ کس از وظیفه اجتماعی خالی نیست، هدف بزرگ اجتماعی را ایجاد حیات طیّبه اسلامی و جامعه اسلامی دانسته‌اند؛ جامعه‌ای که به افراد خود فرصت بدهد بتوانند به سوی این هدف حرکت کنند. ایشان ایجاد دنیایی را که مقدمه آخرت است و انسان را ناگزیر به بهشت می‌رساند، هدف کلان اجتماعی و سیاسی اسلام عنوان می‌کند(بیانات در دیدار جمعی از مداحان، ۱۳۹۲/۰۲/۱۱) و در راستای تحقق این مهم با تأکید بر اینکه وظیفه حکومت وظیفه جامعه را نفی نمی‌کند، انسان‌های جامعه را موظف به کمک به یکدیگر می‌داند(بیانات در دیدار مداحان اهل‌بیت علیهم‌السلام، ۱۳۹۸/۱۱/۲۶) فرموده است: «اینکه کسی برود، درِ اتاق را ببندد و فقط عبادت شخصی بکند؛ حقّ خدا را ادا نخواهد کرد. آن وظیفه و هدف شخصی با فداکاری، تلاش، به فکر بندگانِ خدا بودن، خدمت به خلق خدا و ادای وظایف اجتماعی تحقّق پیدا می‌کند و برآورده می‌شود»(بیانات در دیدار فرماندهان سپاه، ۱۳۷۳/۰۶/۲۹).

بنابراین وظیفه اجتماعی بر عهده همه افراد جامعه است و هر انسانی اعم از مرد و زن باید

نسبت به آن احساس تکلیف کند و برای ادای این مسئولیت مهم، سهم خود را ایفا نماید؛ چنانکه در کلام رهبر شهید انقلاب ﷺ آمده است: «آحاد مردم، مسئولین، غیرمسئولین، به‌خصوص جوان‌ها و کسانی که سخن و حرفشان تأثیر دارد، احساس مسئولیت حضور در صحنه را از دست ندهند. هیچ کس نگوید من تکلیفی ندارم، من مسئولیتی ندارم؛ همه مسئولند. مسئولیت معنایش این نیست که اسلحه ببندیم، بیاییم توی خیابان راه برویم؛ [بلکه] در هر کاری که هستیم، احساس مسئولیت کنیم؛ مسئولیت دفاع از انقلاب و از نظام جمهوری اسلامی؛ یعنی از اسلام، یعنی از حقوق مردم، یعنی از عزت کشور. همه باید این احساس مسئولیت را داشته باشیم»(بیانات در دیدار مردم مازندران، ۱۳۸۸/۱۱/۶).

قرآن کریم زن را همچون مرد، مسئول و متعهد و طبعاً مستقل معرفی کرده و به او حق داده است که در مسائل اصلی زندگی خود تصمیم بگیرد و در انتخاب روش سیاسی و حکومتی که باید بر مبنای شناخت و اعتقاد باشد، شخصاً اقدام کند؛ مانند موضوع بیعت در آیه ۱۲ سوره ممتحنه(دوست‌محمدی، ۱۳۶۸، ص۷۷). رهبر شهید انقلاب ﷺ با اشاره به روایت پیامبر گرامی اسلام ﷺ که می‌فرماید: «مَن أصبحَ لایَهتمُّ بأُمورِ المُسلمینَ فلیسَ بِمُسلمٍ؛(کلینی، ۱۴۰۷، ج۲، ص۱۶۳) کسی که صبح کند؛ در حالی که به امور مسلمانان اهتمامی ندارد، مسلمان نیست»، اختصاص مسئولیت اجتماعی به مردان را نفی کرده و فرموده است: «زنان هم باید به امور مسلمانان و جامعه اسلامی و امور جهان اسلام و همه مسائلی که در دنیا می‌گذرد، احساس مسئولیت کنند و اهتمام نمایند؛ چون وظیفه اسلامی است... همه مسئولند و همه باید انجام دهند»(بیانات در اجتماع زنان خوزستان، ۱۳۷۵/۱۲/۲۰).

بنابراین طبق فرمایش رهبر شهید انقلاب ﷺ مسئولیت اجتماعی، یک مسئولیت مشترک است و مخصوص مرد یا زن نیست و زن‌ها نمی‌توانند از این مسئولیت شانه خالی کنند(بیانات در دیدار بانوان نخبه، ۱۳۸۶/۰۴/۱۳)؛ اگر چه نوع این وظیفه برای زن به حسب جنسیت ممکن است متفاوت با مردان باشد؛ چنانکه طبق فرموده رهبر شهید انقلاب ﷺ همان‌گونه طبیعت زن با طبیعت مرد در بعضی از خصوصیات متفاوت است، ممکن است احکام زن با احکام مرد متفاوت باشد(بیانات در دیدار جمعی از زنان، ۱۳۷۶/۰۷/۳۰)، اما باید دانست در اصل ثبوت

مسئولیت اجتماعی برای زن تردیدی نیست و هر زنی با شناخت مسئولیتی که در قبال جامعه خویش بر عهده دارد؛ باید این وظیفه مهم را ادا کند. ایشان در جای دیگری با اشاره به آیه شریفه ﴿وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾(توبه: ۷۱)؛ «مردان و زنان با ایمان دوست و یار یکدیگرند. همواره به کارهای نیک فرمان می‌دهند و از کار ناپسند بازمی‌دارند»، می‌فرماید: «مؤمنین و مؤمنات در حفظ مجموعه نظام اجتماعی و امر به معروف و نهی از منکر همه سهیم و شریکند؛ زن را استثناء نکرده[اند]. ما هم نمی‌توانیم زن را استثناء کنیم. مسئولیت اداره جامعه اسلامی و پیشرفت جامعه اسلامی بر دوش همه است؛ بر دوش زن، بر دوش مرد؛ هر کدامی به نحوی بر حسب توانایی‌های خودشان»(بیانات در دیدار بانوان نخبه، ۱۳۸۶/۰۴/۱۳). «در جامعه اسلامی همه آحاد وظیفه دارند، مسئولیّت دارند، باید کار انجام بدهند؛ کار برای پیشرفت جامعه، کار برای امّت»(بیانات در دیدار ائمه جماعات مساجد استان تهران، ۱۳۹۵/۰۵/۳۱). بنابراین اساس حضور و نقش‌آفرینی زن در اجتماع، امری ضروری است و همان‌گونه که مردان برای حفظ، قوام و پیشرفت جامعه اسلامی باید دغدغه و تلاش داشته باشند، زنان هم از این مسئولیت خطیر مستثنا نیستند و به طرق مختلف، ملزم به ادای این وظیفه هستند.

با توجه اینکه قلمروی حضور زن در کلام رهبر شهید انقلاب ﷺ در سه جا تعریف می‌شود و در کنار دو قلمروی تکامل انسانی و نقش زن در خانواده، قلمروی حضور اجتماعی زن (فعالیت‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و نظیر آن یعنی حضون زن در جامعه) نیز مطرح شده است(کربلایی‌نظر، ۱۳۹۸، ص۱۸۶)، بدین نکته رهنمون می‌شویم مسئولیتی که یک زن نسبت به جامعه خویش بر عهده دارد، یکی از وظایف مهم اوست و هم‌چنانکه در حیطه فردی و خانوادگی باید رسالت خویش را در حد اعلاء ادا کند؛ در زمینه مسئولیت اجتماعی نیز باید به درست‌ترین شکل عمل کند و به آن اهتمام ورزد. از این‌رو باید دانست اسلام برای زن در اداره کل زندگی و مجموعه حیات اجتماعی نقش قائل است که این نقش، ویژه خود اوست و به هیچ وجه از نقش جنس مرد، کم‌اهمیت‌تر نیست؛ نقشی متناسب با ترکیب جسمانی و روانی زن(بانکی‌پورفرد، ۱۳۹۸، ج۵، ص۴۹).

اشکال نقش‌آفرینی زن در جامعه

نقش‌آفرینی زن در جامعه به دو شکل مستقیم و غیرمستقیم صورت می‌پذیرد. ممکن است زن مستقیماً در اجتماع اثرگذاری داشته باشد؛ یعنی چه به صورت فیزیکی در فضای جامعه حاضر شود و چه به صورت غیرفیزیکی اثرگذاری کند(مانند ارائه اندیشه‌ها و تفکرات در قالب کتاب، مقاله و...)، اما شکل دیگر ایفای نقش اجتماعی زن به نحو غیرمستقیم صورت می‌پذیرد. حضور غیرمستقیم زن در اجتماع در ایفای نقش مادری و همسری در چارچوب خانواده معنا پیدا می‌کند که در دو حیطه مورد بررسی است.

زنان در درجه اول با تربیت فرزندان و تقدیم آن‌ها به جامعه، در تربیت نهاد جامعه اثرگذاری غیرمستقیم خواهند داشت؛ چنانکه رهبر شهید انقلاب﵀ تحقق جامعه آرمانی و رسیدن به ظهور را منوط به تربیت صحیح آحاد جامعه می‌داند و به دو نوع حضور اجتماعی زن به شکل مستقیم (حضور در عرصه‌های اجتماعی به صورت فیزیکی و غیرفیزیکی) و غیر مستقیم (تربیت اولاد صالح و تزریق در جامعه) اشاره می‌کند(بیانات در دیدار مردم استان ایلام، ۱۳۹۳/۰۲/۲۳).

ناگفته پیداست که زن به عنوان مادر، همسر و در قالب کلی «مدیر خانواده» نقش اساسی در تعلیم، تربیت و پرورش نسل‌های آینده جوامع دارد. رهبر شهید انقلاب﵀ مادران را انتقال‌دهنده فرهنگ و معرفت و تمدن و اخلاق یک قوم و جامعه معرفی می‌کند(بیانات در دیدار جمعی از مداحان، ۱۳۸۴/۰۵/۰۵). ایشان با اشاره به اینکه اسلام بر عکس جوامع غربی به نقش مادران و زنان در جامعه بسیار تأکید دارد(بیانات در اجتماع زنان خوزستان، ۱۳۷۵/۱۲/۲۰) بیان می‌دارد: «مادرها مایه انتقال عناصر هویت ملی‌اند؛ هویت ملی یک چیز مهمی است؛ یعنی هویت یک ملت، شخصیت یک ملت در درجه اول به وسیله مادرها منتقل می‌شود»(بیانات در دیدار اقشار مختلف بانوان، ۱۴۰۱/۱۰/۱۴).

حیطه دیگر اثرگذاری غیرمستقیم زن در جامعه در فضای خانواده که البته نزدیکی و هم‌پوشانی بسیاری با شکل اول دارد، از نظر فرهنگ‌سازی و شکل‌دهی فکری و جریانی در خانواده است که این شکل از اثرگذاری طبق بیان رهبر شهید انقلاب﵀، مخصوص زنان

است و در حیطه توانایی هیچ شخص دیگری نیست. نمونه روشن این شکل نقش‌آفرینی زنان در دوران انقلاب بسیار به چشم می‌خورد؛ چنانکه در دوران مبارزات ضد رژیم طاغوت در ایران، بسیاری از زنان به سبب عدم تحمل سختی‌های مبارزه به همسرانشان اجازه مبارزه ندادند و در مقابل بسیاری نیز همسران خود را در این راه تشویق و کمک‌رسانی و پشتیبانی روحی می‌کردند(بیانات در اجتماع زنان خوزستان، ۱۳۷۵/۱۲/۳۰).

در دوران انقلاب و در جنگ تحمیلی، مادران بسیاری فرزندان خود را به سربازان جانباز و شجاع در راه اسلام تبدیل کردند و تقویت‌کننده و استحکام‌بخش همسرانشان بودند که این نقش زنان، جزو بزرگ‌ترین نقش‌هاست(همان). در واقع نقش زنان در انقلاب چه به صورت مستقیم و چه غیر مستقیم یک نقش برجسته است(بیانات در دیدار جمعی از پرستاران، ۱۳۷۰/۰۸/۲۲) و ورود زن خانواده در میدان، به معنای ورود همسر و فرزندان اوست(بانکی‌پورفرد، ۱۳۹۸، ج۵، ص۴۴). بنابراین حضور غیرمستقیم زن در صحنه انقلاب، یعنی تأثیری که این قشر روی همسر، فرزند، پدر و برادر داشته است؛ از تاثیر مستقیم او کمتر نبوده است. مرد در صحنه‌های زندگی از زن الهام می‌گیرد و زن یک نیروی قوی در برانگیختن و تحرک اوست. از این‌رو شرکت بانوان در جریان انقلاب باعث تقویت مقاومت و شهامت مردان شد و حرکت انقلاب را شدت و سرعت بخشید(عیوضی، ۱۳۸۵، ص۵۶).

با توجه به نکاتی که در راستای اهمیت نقش غیرمستقیم زن بیان شد، تأکید صریح امام خمینی﵀ در این مسئله روشن می‌شود. ایشان نقش زنان را بسیار با اهمیت می‌دانست و با اشاره به اینکه زن یک انسان بزرگ است، او را مربی جامعه معرفی می‌کرد و سعادت و شقاوت کشورها را وابسته به وجود زن می‌دانست(خمینی، ۱۳۸۹، ج۷، ص۳۳۹). امام﵀ نقش زن در جامعه اسلامی را سازنده و در جوامع غیر اسلامی و فاسد تخریبی می‌داند. ایشان انقلاب اسلامی را برخاسته از نفوس تحول‌یافته زنان و مردان عنوان می‌کند و زنان را سرچشمه صلاح و یا فساد هر جامعه قلمداد می‌نماید. از این‌رو نقش آن‌ها در جامعه بالاتر از نقش مردان است؛ زیرا آن‌ها افزون بر اینکه خود در تمام ابعاد سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی فعال هستند، قشرهای فعال را نیز در دامن خود تربیت می‌کنند. آن‌ها می‌توانند انسان‌هایی

تربیت کنند که دارای استقامت و برخوردار از ارزش‌های والای انسانی باشند و یا در مقابل انسان‌هایی سست‌عنصر تربیت کنند؛ پس زنان متعهد در یک جامعه اسلامی، اساس آن ملت و جامعه هستند(صفری، ۱۳۷۰، ص۲۴۳).

با اشاره به نقش مستقیم و غیرمستقیم زن در جامعه باید دانست که اوج اثرگذاری زنان در اجتماع، اثرگذاری حداکثری در هر دو شکل است. اولاً زن به عنوان مربی جامعه باید به بهترین شکل همسر و فرزندان خود را برای تعالی جامعه آماده کند که در این راستا خودسازی و تربیت نفس برای زن اهمیت ویژه می‌یابد؛ چنانکه رهبر شهید انقلاب﵀ بخش اعظم فساد جامعه را در گرو فاسد شدن زن(بانکی‌پورفرد، ۱۳۹۸، ج۱، ص۱۲۳) و سالم شدن محیط خانواده را به برکت وجود زن، عامل سلامت و اصلاح جامعه می‌دانند(همان، ج۳، ص۵۹). شاید به همین علت است که قرآن کریم برای معرفی الگوی کفر و الگوی ایمان برای بشریت، از شخصیت‌های زن نام می‌برد(تحریم، ۱۰ و ۱۱). ثانیاً زن به عنوان عضوی از جامعه باید برای پیشبرد اهداف متعالی جامعه همواره دغدغه‌مند باشد و به هر شکل ممکن چه با حضور فیزیکی و چه با فعالیت‌های غیرفیزیکی، تمام همّ خود را برای اعتلای جامعه اسلامی به کار ببندد و در این باره از هیچ تلاشی فروگذار ننماید.

بایسته‌های حضور اجتماعی زن

پس از اثبات و بررسی اصل مسئولیت اجتماعی زن به عنوان یک فریضه و نیز روشن شدن ابعاد آن، باید دانست به ثمر رساندن این امر مهم نیازمند رعایت حدود و لوازمی است که انجام آن فریضه اجتماعی مستلزم عمل به آن‌هاست.

۱. حفظ حدود ارتباط

یکی از مواردی که بایسته است در امر حضور اجتماعی زن مورد توجه واقع شود، مسئله حفظ حدود ارتباط دو جنس است. رهبر شهید انقلاب﵀ در باب این موضوع اصل مهم در معاشرت زن و مرد را از نظر اسلام، مخالفت با فحشا و فساد جنسی و بی‌بندوباری عنوان می‌کند(بانکی‌پورفرد، ۱۳۹۸، ج۱، ص۳۶) و می‌فرماید: «ما با حضور زن در هیچ کجا مخالف

نیستیم. ما با پوشش نامناسب زن مخالف هستیم. ما با وضع معاشرت نادرست زن مخالف هستیم»(همان، ج۵، ص۳۳).

بنابراین اصل حضور زن در اجتماع مسئله مردودی نیست و چنانکه بیان شد، یک فریضه محسوب می‌شود، اما بحث در نوع انجام این مسئولیت و رعایت لوازم آن است؛ موضوعی که رهبر شهید انقلاب ﷺ آن را فراتر از یک مسئله شخصی عنوان(همان، ج۱، ص۲۳) و در این راستا موضوع حیا را یک اصل مهم قلمداد می‌کند که باید در روابط دو جنس مورد توجه واقع شود(همان، ص۳۵).

ویژگی حیا و عفت، عامل بسیار مهمی در حفظ و ارتقای موقعیت و شخصیت زن است که در ایجاد محیط امن برای زنان همانند زره و سپر محافظ عمل می‌کند(حسین‌زاده، ۱۳۹۰، ص۳۷) و طبیعتاً این مسئله به عنوان یک ساختار نظام‌مند مانند هر ساختار دیگری محدودیت‌هایی به دنبال خواهد داشت، اما نکته قابل توجه آن است که این محدودیت و حفظ حدود فقط درباره جنس زن وارد نشده است؛ بلکه خطاب در این رعایت‌ها مرد و زن هستند و این امر در راستای اعتلای جامعه اسلامی است؛ چنانکه رهبر شهید انقلاب ﷺ محدودیت‌های نظام اسلامی را بر طبق فطرت انسانی عنوان می‌کند که برای هر دو جنس به کیفیت خاص خودشان ایراد می‌شود و نتیجه آن، رشد فکری و علمی و عملی در جامعه زنان است(بانکی‌پورفرد، ۱۳۹۸، ج۴، ص۱۸۲)؛ هم چنانکه آیه شریفه می‌فرماید: ﴿قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ...﴾(نور: ۳۰ و ۳۱)، «به مردان مؤمن بگو دیدگان خود را فروبندند و دامن‌های خویش محفوظ دارند که آن برای آن‌ها بهتر است؛ همانا خداوند از آنچه می‌کنند، آگاه است و به زنان با ایمان بگو: چشمان خود را فروبندند و دامانشان را حفظ کنند». از این‌رو حفظ حدود پوشش و ارتباط برای هر دو جنس به عنوان یک وظیفه مطرح شده است که باید در جامعه به درستی رعایت شود. این محدودیت‌ها بنا بر فرمایش رهبر شهید انقلاب ﷺ پیشگیری است(بانکی‌پورفرد، ۱۳۹۸، ج۱، ص۳۷) و به زن و اجازه داشتن او برای فعالیت اختصاص ندارد. حدود تعیین شده اسلام در عرصه فعالیت‌های اجتماعی، مربوط

به اختلاط دو جنس است و اسلام میان زن و مرد مسلمان یک مرزبندی معین کرده است که هر دو طرف باید آن را رعایت کنند(بیانات در اجتماع زنان خوزستان، ۱۳۷۵/۱۲/۲۰). بنابراین روابط اجتماعی دو جنس دارای حدود و قواعدی است که در محیط جامعه باید به صورت متعارف و ذیل چارچوب تعریف شده در اسلام صورت گیرد؛ چنانکه قرآن کریم در باب تکلم زنان با مردان در حیطه اجتماع می‌فرماید: ﴿وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا﴾(احزاب: ۳۲)؛ «و به گفتار پسندیده سخن گویید».

روشن است که امر به موضوع حجاب ـ که یکی از قوانین اسلام برای حفظ حدود ارتباط دو جنس است ـ نیز در همین راستاست و رهبر شهید انقلاب ﷺ آن را جزو نعمت‌های الهی و مایه تشخص و آزادی زن می‌دانست که ارزش‌گذاری او بر این مقیاس صورت می‌گرفت(بیانات در دیدار جمعی از مداحان سراسر کشور، ۱۳۹۱/۰۲/۲۳). با اشاره به این مطالب اهمیت جایگاه زن و تأکید اسلام بر کرامت زن را می‌توان دریافت. از طرف دیگر حساسیت نوع بروز زن در مقابل مرد و نیز تأکید اسلام بر تکبر زن در مقابل مرد نامحرم روشن می‌شود؛ چنانکه قرآن کریم می‌فرماید: ﴿فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ﴾(احزاب: ۳۲)؛ «در سخن گفتن، نرمی و کرشمه ننمایید». رهبر شهید انقلاب ﷺ این تأکید اسلام را برای حفظ کرامت زن عنوان می‌کند و آن را الگوی زن مسلمان معرفی می‌نماید(بیانات در دیدار جمعی از زنان، ۱۳۷۱/۰۹/۲۵). بنا بر آنچه گفته شد، رعایت حدود ارتباط زن و مرد از مسائل بسیار مهم در جامعه اسلامی و از لوازم حضور زن در حیطه اجتماع است که باید به دقت از جانب هر دو جنس مورد توجه واقع شود.

۲. حفظ حقوق خانواده

نکته دوم در باب بایسته‌های حضور اجتماعی زن که رهبر شهید انقلاب ﷺ به شکل بسیار دقیقی بر آن تأکید می‌کرد، مسئله حفظ حقوق خانواده و ادای وظایف خانوادگی زن است.

خانواده، رکن بنیادی جامعه و عامل کمال‌بخشی، سکونت، آرامش و بالندگی اعضای خویش است(عبدالملکی، ۱۳۹۳، ص۱۲)، اما اینکه اهمیت موضوع خانواده به چه نحوی با مسئله حضور اجتماعی زن قابل جمع خواهد بود؛ موضوع بسیار مهمی است و باید دانست

جایگاه هر کدام از این دو در تقابل با یکدیگر به چه شکل است. طبق فرموده رهبر شهید انقلاب ﷺ، هر خانواده یکی از سلول‌های پیکره اجتماع و بدنه اجتماع است. بنابراین وقتی خانواده سالم باشد، بدنه و پیکره جامعه سالم خواهد بود(خامنه‌ای، ۱۳۹۲، ص۳۰). ایشان خانواده را با عنوان اجتماع کوچک وصف می‌کرد(همان، ص۳۲) و این اهمیت نهاد خانواده را به درستی نشان می‌دهد.

با توجه به اینکه عنصر اصلی تشکیل خانواده، زن است(کربلایی‌نظر، ۱۳۹۸، ص۱۰۴)، روشن است که اگر زن در خانواده نقش خود را به درستی ایفا نکند و در ادای وظایف همسری و مادری وی کوتاهی صورت گیرد، به این نهاد رکین آسیب وارد می‌شود و به تبع آن جامعه دچار آسیب خواهد شد. بنابراین فعالیت زن در حیطه اجتماع نباید نقش‌های خانوادگی وی را تحت‌الشعاع قرار دهد و به بنیان خانواده آسیب وارد کند. اساساً اگر خدمت به جامعه توسط زن و شکل حضور اجتماعی او نهاد خانواده را متزلزل کند، نقض غرض است و اثری که از خدمت به جامعه ایجاد می‌شود با آسیبی که از راه خانواده ناسالم به جامعه وارد می‌شود؛ از بین خواهد رفت.

رهبر شهید انقلاب ﷺ در موضوع اهمیت خانواده بر این مفهوم تأکید می‌کند و مهم‌ترین و اصلی‌ترین نقشی را که یک زن در هر سطحی از علم و معنویت می‌تواند ایفاء کند، نقش مادری و همسری عنوان می‌کند؛ چراکه هیچ شخص دیگری در خانواده توان انجام این مسئولیت بزرگ را ندارد؛ مسئولیتی که بقای نوع بشر و رشد و بالندگی استعدادهای درونی انسان به آن وابسته است(بیانات در دیدار بانوان نخبه، ۱۳۸۶/۰۴/۱۳). به تعبیر ایشان اگر زن بزرگ‌ترین متخصص پزشکی یا هر رشته دیگری باشد، در صورتی که زن خانه نباشد؛ برای او نقص بزرگی است(بیانات در دیدار اعضای شورای فرهنگی، اجتماعی زنان، ۱۳۷۰/۱۰/۰۴).

از این بیان می‌توان اهمیت آیات مربوط به نقش خانوادگی زن را درک کرد؛ چنانکه در قرآن کریم زنان مایه آرامش همسرانشان هستند(روم: ۲۱). از این‌رو چشم‌پوشی از این نقش عمیق زن در خانواده جبران‌نشدنی است و هیچ‌گونه جایگزینی نخواهد داشت. بنابراین موجودیت زن با عنصر خانواده گره خورده است و اساساً نمی‌توان زن را خارج از حیطه

خانـواده تعریـف کـرد و زن بدون در نظر گرفتن این بنیاد مهم نمی‌تواند به اوج تعالی و نقطه اصلی بروز تمام ماهیت خویش نایل شود؛ چنانکه رهبر شهید انقلاب ﷺ فرموده است: «[اگر] کسـی بخواهد مسـئله زن را جدای از مسـئله خانواده بحث بکند، دچار اختلال در فهم و در تشـخیص علاج خواهد شـد؛ این دو را باید در کنار هم دید، با اینکه دو مسـئله است»(بیانات در دیدار جمعی از بانوان برگزیده کشـور، ۱۳۹۳/۰۱/۳۰). از طرف دیگر باید دانسـت که نقش برجسـته و حسـاس زن در خانـواده و لـزوم ادای درسـت وظایـف خانوادگـی وی، بـه هیـچ وجه مجوز نادیده گرفتن مسـئولیت وی در قبال جامعه نخواهد بود. نقش زن به عنوان عنصر تشـکیل خانواده و یک عضو از جامعه، در جای خود دارای اهمیت بالایی است و دقت و اهتمام زن در ادای وظایف خانوادگی و نیز رسـیدگی به مسـئولیت‌های اجتماعی، از امور مورد تاکید در اسـلام هسـتند و بـر زن واجب اسـت که در تمام ایـن جایگاه‌ها وظیفه خود را بـه حد تمام و کمال ادا کند.

رهبـر شـهید انقـلاب ﷺ افـراط و تفریـط در ایـن امر را نفـی می‌کنـد و می‌فرمایـد: «بعضی می‌گویند چون فعالیت اجتماعی اجازه نمی‌دهد به خانه و شوهر و فرزند برسیم، پس فعالیت اجتماعـی نباید بکنیم. بعضی می‌گویند چون خانه و شـوهر و فرزنـد اجازه نمی‌دهد فعالیت اجتماعی بکنیم، پس شوهر و فرزند را باید رها کنیم. هر دو غلط است. نه این را به خاطر آن، نه آن را به خاطر این نباید از دست داد»(بیانات در اجتماع زنان خوزستان، ۱۳۷۵/۱۲/۲۰). مسئولیت خانوادگی زن باید انجام شـود، اما این به معنای آن نیسـت که مسـئولیت اجتماعی از دوش او برداشته است. مسئولیت اجتماعی هم بر دوش او و آن غیر از این است(بانکی‌پورفرد، ۱۳۹۸، ج۳، ص۵۲). «بایسـتی ایـن مسـئولیت را هم حفـظ کنند و هر مقداری که بـا وجود حفظ این مسئولیت توانایی دارند، آن توانایی را به مسئولیت‌های اجتماعی و سیاسی هم ضرب کنند». (پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله العظمی سید علی خامنه‌ای، «شغل حساس و آینده‌ساز»، ۱۳۹۸/۰۸/۰۴). ایشان تعریف اشتباه برخی که خانه‌داری را به معنای خانه‌نشینی و کناره‌گیری از وظایف اجتماعی، سیاسی، علمی و... می‌دانند، رد می‌کند(بیانات در دیدار اقشار مختلف بانوان، ۱۴۰۱/۱۰/۱۴) و معتقدند شـئون فردی و سـاحت‌های شـخصی همچون دعا و عبادت و تضرع و

نیز شئون خانوادگی و اجتماعی نه تنها منافی یکدیگر نیستند؛ بلکه قابل جمع و کمک‌کننده هم در ساختن شخصیت انسان کامل هستند(بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم، ۱۳۶۸/۰۹/۲۲).

بر این اساس، زن متعالی عبارت است از زنی که در تمام شئونات زندگی خویش نقش‌آفرینی عالی داشته باشد و در هیچ زمینه از وظایفی که بر عهده اوست، کوتاهی ننماید. این جمع ساحت‌های انسانی در زن، ممکن و بلکه لازم و ضروری است و تعالی زن بدون در نظر گرفتن تمام این ساحت‌ها امکان‌پذیر نخواهد بود. به تعبیر رهبر شهید انقلاب ﷺ، زن باید هم مادر و همسر خوب باشد و هم در فعالیت اجتماعی شرکت کند. ایشان حضرت فاطمه زهرا ﷺ را مظهر این جمع می‌دانستند(کربلایی‌نظر، ۱۳۹۸، ص۱۸۳).

بنا بر آنچه مطرح شد، لازم است زن جایگاه خانوادگی خویش را با وظایف اجتماعی به صورت صحیح و متعادل جمع و هر دو مسئولیت را به شکل تمام و کمال ادا کند و انجام هر یک از این وظایف، مجوز ترک دیگری نخواهد بود. رهبر شهید انقلاب ﷺ ارزش زن را به آن می‌دانست که بتواند محیط زندگی را به یک محیط امن و یک جایگاه عروج به معارف معنوی تبدیل و از طرف دیگر وقتی وظیفه او ایجاب کند، بتواند در سرنوشت کشور اثر بگذارد و در سرنوشت جامعه نقش ایفا کند. ایشان این نقش را یک نقش کیفی می‌دانستند؛ زیرا هم خود زن نقش ایفا می‌کند و هم با استفاده از جاذبه‌ای که خدای متعال در وجود او گذاشته است، فرزند و شوهر خود را در آن راهی که مطلوب است؛ سوق می‌دهد و پیش می‌رود(بانکی‌پورفرد، ۱۳۹۸، ج۳، ص۵۶).

نتیجه‌گیری

با توجه به اینکه زن و مرد از نظر انسانیت هیچ تفاوتی با یکدیگر ندارند و به تبع آن در وظایف انسانی مشترکند، طبق اطلاق آیات و روایات مختلف، نقش‌آفرینی اجتماعی و تلاش در زمینه خدمت به جامعه اسلامی برای زنان همچون مردان یک فریضه به شمار می‌آید؛ چنانکه رهبر شهید انقلاب ﷺ بر این امر تأکید بسیاری می‌کردند. بنابراین کوتاهی در این مسئولیت قابل توجیه نخواهد بود. این وظیفه می‌تواند به اشکال مختلفی اعم از مستقیم و غیرمستقیم صورت گیرد که ممکن است اهمیت هر کدام بنا به شرایط جامعه، متفاوت

از دیگری نمود پیدا کند؛ چنانکه گاه ممکن است وضعیت جامعه به شکلی اقتضا کند که نقش‌آفرینی مستقیم زن، امری حیاتی تلقی شود و شکل مهم‌تر حضور اجتماعی وی به شمار آید. نکته اساسی آن است که با در نظر گرفتن شرایط و بایسته‌های حضور زن در جامعه، زن متعالی آن کسی است که بتواند نقش‌های فردی، خانوادگی و اجتماعی خود را به صورت صحیح و متعادل با یکدیگر جمع کند و در تمام این عرصه‌ها حد اعلای وظیفه را ادا نماید.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

۱. بانکی‌پورفرد، امیرحسین (۱۳۹۸ ش)، نقش و رسالت زن (مجموعه ۵ جلدی برگرفته از بیانات حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای ﷺ رهبر معظم انقلاب اسلامی)، چاپ نهم، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.

۲. حسین‌زاده، علی (۱۳۹۰ ش)، همسران سازگار: راهکارهای سازگاری، چاپ یازدهم، قم: مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی ﷺ.

۳. حسینی خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۲ ش)، خانواده به سبک ساخت یک جلسه مطول مطوی در محضر مقام معظم رهبری، چاپ دوم، تهران: صهبا.

۴. دوست‌محمدی، هادی (۱۳۶۸ ش)، شخصیت زن از دیدگاه اسلام، چاپ اول، بی‌جا: سازمان تبلیغات اسلامی.

۵. رودگر، نرجس (۱۳۸۸ ش)، فمینیسم تاریخچه، نظریات، گرایش‌ها، نقد، چاپ اول، قم: دفتر مطالعات و تحقیقات زنان.

۶. زیبایی‌نژاد، محمدرضا و محمدتقی سبحانی (۱۳۹۰ ش)، درآمدی بر نظام شخصیت زن در اسلام، چاپ سیزدهم، قم: هاجر.

۷. صفری، فاطمه (۱۳۷۰)، «در جستجوی نقش اجتماعی و پایگاه زن مسلمان»، نشریه حضور، ش۳، ص۱۶ـ۲۲.

۸. عبدالملکی، سعید (۱۳۹۳ ش)، نهاد خانواده در اسلام و ایران، بی‌چا، تهران: دانشگاه پیام نور.

۹. عیوضی، محمد رحیم (۱۳۸۵)، «انقلاب برای زنان»، نشریه زمانه، ش۴۸، ص۵۹ـ۵۳.

۱۰. قرائتی، محسن (۱۳۸۷ ش)، تفسیر نور، چاپ پنجم، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.

۱۱. کربلایی‌نظر، محسن و جمعی از محققین (۱۳۹۸ ش)، زن و بازیابی هویت حقیقی (گزیده بیانات حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی خامنه‌ای مدظله‌العالی رهبر معظم انقلاب اسلامی)، چاپ چهاردهم، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.

۱۲. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ ق)، الکافی، چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الإسلامیه.

۱۳. لولاآور، منصوره و راضیه شاه‌مرادی زواره (۱۳۹۳)، «واکاوی نقش اجتماعی زن از منظر آیت‌الله خامنه‌ای»، نشریه نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، ش۱، ص۲۸ـ۹.

۱۴. مطهری، مرتضی (۱۳۷۸ ش)، نظام حقوق زن در اسلام، چاپ ۲۷، تهران: صدرا.

۱۵. موسوی خمینی، سید روح‌الله (۱۳۷۴ ش)، جایگاه زن در اندیشه امام خمینی، چاپ اول، بی‌جا: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی ﷺ.

۱۶. ـــــــــ (۱۳۸۹ ش)، صحیفه امام (مجموعه ۲۲ جلدی)، چاپ پنجم، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی ﷺ.

ب) پایگاه‌های اینترنتی

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله العظمی شهید سید علی حسینی خامنه‌ای ﷺ.